

Драгана АМЕДОСКИ  
Историјски институт  
Београд

### ДЕМОГРАФСKE ПРoМЕНЕ У НАХИЈИ БoВАН КAo ПРИМЕР ДЕПoПУЛАЦИЈЕ РУМЕЛИЈЕ У 16. ВЕКУ\*

**Анстракт:** Овај рад говори о демографској ситуацији у нахији Бован током 16. века, обележеној великим миграцијама које су попримиле размере сеобе. Процес депопулације почиње 1516. и траје током целог века, да би крајем 16. и почетком 17. века ова област готово опустела. У то време почиње досељавање новог становништва у ове крајеве. У раду су размотрени и основни разлози ових миграција.

**Кључне речи:** Бован, становништво, миграције, 16. век, Крушевачки санџак, Османско царство.

Први помен српског средњовековног града Бована потиче из 1395. године из повеље кнегиње Милице манастиру св. Пантелејмона на Св. Гори.<sup>1</sup> Средњовековни град Бован налазио се на левој стра-

---

\* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

<sup>1</sup> Повеља одређује да се од Бована сваке године даје по 500 крупица соли овом манастиру. На бованском тргу су били магацини соли и царинарница за со која је довозена из Угарске (*Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелејмона у Св. Гори*, Прилог арх. Леонида, Гласник СУД, XXIV, 1868, 273; С. Мишић, Бол-

ни реке Моравице, на омањем брду Кулина, на улазу у Бованску клисуру из правца Алексинца. У време деспота Стефана (1389-1427) бованска тврђава имала је издужену правоугаону основу с бедемима озиданим каменом.<sup>2</sup> У близини су изграђена још два мања утврђења, која су с Бованом чинила јединствен одбрамбени систем. Једно утврђење налазило се наспрам тврђаве, на десној страни реке Моравице, а друго на излазу из данашњег села Бована, према Соко Бањи.<sup>3</sup>

Тврђава Бован и пратећа утврђења изграђени су из стратешких разлога, с циљем да се спрече даљи продори Турака. Бованска тврђава се непосредно помиње 1413. када је принц Муса напао Србију. Посада Бована се тада предала, тако да је град поштеђен.<sup>4</sup>

Турци су трајно освојили Бован 1428. године и у граду сместили војну посаду.<sup>5</sup> Бованом и осталим крајишким тврђавама у тој области, Крушевцем, Петрушем и Козником заповедао је извесни Иса, који је носио титулу пехарника.<sup>6</sup> После пада Деспотовине 1459. године и померања границе ка северу, Бован за Турке више није имао стратешки значај, па су, после извесног времена, градско, као и помоћна утврђења порушени и никада више нису обновљени.<sup>7</sup> После оснивања Крушевачког санџака, Бован је одређен за административни центар истоимене нахије.

---

ван/Бован у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010, 50).

<sup>2</sup> А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 109; О. Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије 1459-1683*, Зборник Историјског музеја Србије, Београд 1970, 170; С. Мишић, Болван/Бован у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, 50.

<sup>3</sup> На брду Љиљац, с леве стране пута ка Соко Бањи налазе се остаци те тврђаве.

<sup>4</sup> Константин Филозоф, Живот деспота Стефана Лазаревића, у: *Старе српске биографије XV и XVII века*, Српска књижевна задруга коло XXXIX, књ. 265, Београд 1936, 104; С. Мишић, Болван/Бован, 50.

<sup>5</sup> С. Мишић, Болван/Бован, 50.

<sup>6</sup> Саграгија (тур. *sagrâki*). О. Зиројевић-И. Ерен, „Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446)”, *Врањски гласник*, књ. IV, Врање 1968, 387.

<sup>7</sup> Царски посланик Д. Унганд, који је овуда прошао 1572. године, помиње порушену бованску тврђаву и градић наспрам њега (Р. Matković, „Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka. Opis dvaju carskih poslanstava u Carigrad: K. Ryma godine 1571. i D. Unganda 1572”, *RAD JAZU* CXII, Zagreb 1892, 217).

Бованска нахија лежала је у средишту Алексиначке котлине, на саставу долина Јужне Мораве и Моравице, на десној страни Јужне Мораве, са изузетком два села која су смештена на левој страни реке. Кроз њу је пролазио Цариградски друм, главна саобраћајница у европском делу Османског царства. Кроз Бованску нахију је пролазио и алтернативни правац Цариградског друма, који је коришћен када се због поплава није могло проћи долином Јужне Мораве. Да би избегао алексиначку котлину, пут је код Делиграда скретао на исток, па преко Мозгова силазио на Бован, одакле је западним оградом планине Озрен настављао према селу Катун и даље ка Нишу<sup>8</sup> (види карту 1).

Од 1516. године па до седамдесетих година 16. века, број насеља бованске нахије варирао је од 39 до 43. Најмногољуднија насеља били су Бован и Алексинац. О изгледу Бована током 16. века постоје само оскудни подаци из дефтера, на основу којих се може закључити да је град вероватно врло рано имао џамију, као и да су касније подигнути још једна џамија, хамам и мектеб.<sup>9</sup> Град је пре пописа 1570. добио и зграду суднице, будући да је у то време Бован постао седиште кадилука.<sup>10</sup>

Алексинац (тур. *Spahiköy*) се налазио на самом Цариградском друму и био је мања путна постаја. Захваљујући доброј позицији, био је врло прометан, што је створило услове за трговину и његов целокупан развој. У Алексинцу је постојала и заједница муслимана, па је у месту извесно постојала муслиманска богомоља. Саграђен је и хамам,<sup>11</sup> као и више објеката за потребе путника и поштанске службе.

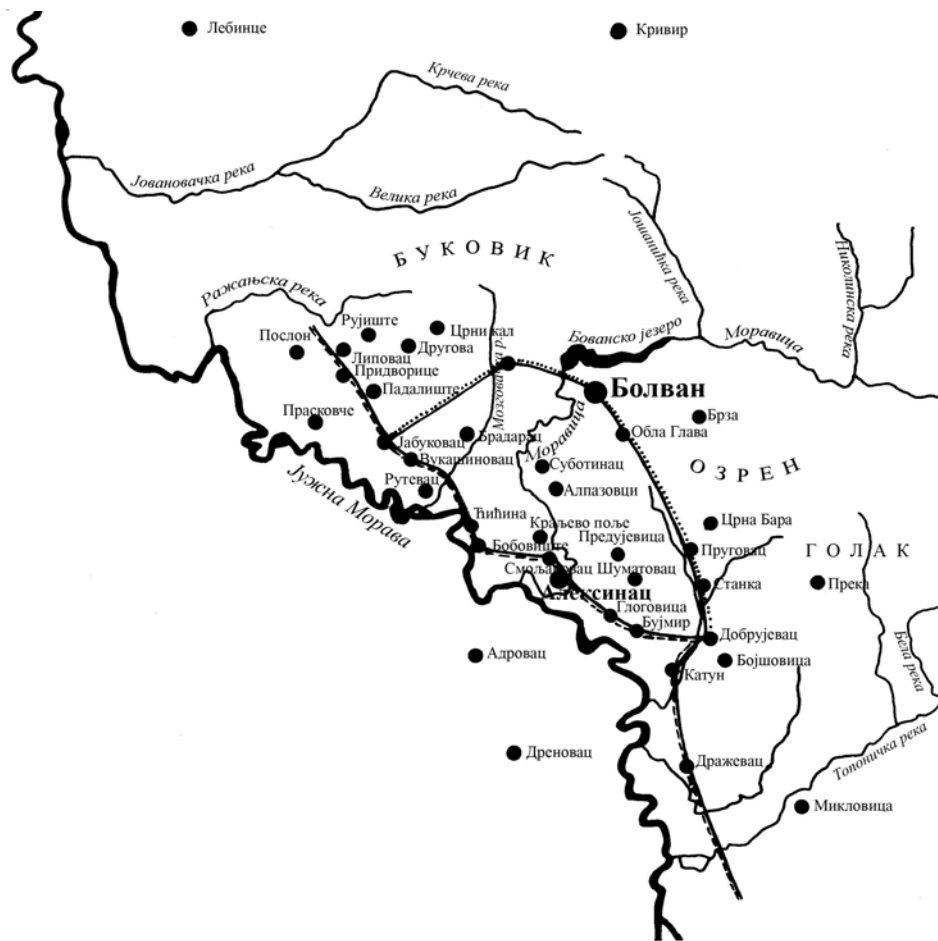
<sup>8</sup> О. Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије 1459-1683*, 33-34; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 82.

<sup>9</sup> *Vaşbakanlık Arşivi İstanbul, Tapu Tahrir Defterleri*, [у даљем тексту: TD] 567, s. 426.

<sup>10</sup> TD 567, s. 433. До успостављања кадилука Бован, већина насеља ове нахије била је под управом кадилука Бања, док је мањи број села припадао кадилуцима Ниш и Крушевац.

<sup>11</sup> О. Зиројевић, „Рајнолд Лубенау о Београду и Србији 1587. године”, *Годишњак града Београда* 13, Београд 1966, 49-63.

**КАРТА: 1** Бованска нахија са рутом деонице Цариградског друма и њеним алтернативним правцем



**ТАБЕЛА: 1** Број пореских обвезника и износ прихода у насељима нахије Бован у 16. веку

| НАСЕЉЕ        | Порески обвезници  |                     |       |                         | Приходи |        |        |           |
|---------------|--------------------|---------------------|-------|-------------------------|---------|--------|--------|-----------|
|               | 1516.              | 1530. <sup>12</sup> | 1536. | око 1570. <sup>13</sup> | 1516.   | 1530.  | 1536.  | око 1570. |
| Адровац       | 40                 | 24                  | 11    | 5                       | 3.955   | 2.635  | 1.400  | 1.400     |
| Алексинач     | 102+5 <sup>1</sup> | 68+2                | 33+4  | 22                      | 10.835  | 6.928  | 7.000  | 6.000     |
| Башковац      | 70                 | 65                  | -     | -                       | 6.495   | 3.630  | -      | -         |
| Бобовиште     | 51                 | 36                  | 25+3  | 15                      | 5.850   | 3.818  | 2.250  | 3.000     |
| Бован         | 186+3 <sup>1</sup> | 142+12              | 81+27 | 42+42                   | 39.715  | 17.081 | 17.581 | 15.081    |
| Бојшовица     | 54                 | 46                  | 14    | 3                       | 5.257   | 2.885  | 1.000  | 900       |
| Брадарац      | 74                 | 60                  | 25    | 10+2                    | 9.300   | 7.319  | 3.400  | 3.000     |
| Брза          | 55                 | 21                  | 11    | 8                       | 6.257   | 2.161  | 1.200  | 1.260     |
| Бујмир        | 77                 | 76                  | 28    | 18                      | 2.169   | 1.947  | 1.700  | 2.243     |
| Црна Бара     | -                  | -                   | 11    | -                       | -       | -      | 2.500  | 1.500     |
| Црни Кал      | 64                 | 42                  | 36    | 35                      | 5.416   | 5.251  | 4.585  | 4.783     |
| Ћићина        | 30                 | -                   | 16    | 11                      | 5.022   | -      | 1.528  | 2.000     |
| Чинкловча (?) | 42+1               | 6+1                 | -     | 0+4                     | 4.118   | 1.518  | -      | 1.365     |
| Добрујевац    | 65                 | 44                  | 9     | 15                      | 5.483   | 3.908  | 1.200  | 2.400     |
| Дреновац      | 52                 | 48                  | 35    | 31                      | 5.581   | 4.993  | 3.459  | 4.590     |
| Дражевац      | 79                 | -                   | 21    | 47                      | 9.157   | -      | 3.000  | 3.000     |
| Другова       | 50                 | 39                  | 25    | 24                      | 6.932   | 5.904  | 4.700  | 5.638     |
| Глоговица     | 19                 | 22                  | 10    | 10                      | 2.604   | 2.284  | 2.000  | 3.099     |

<sup>12</sup> 167 numaralı muhâsebe-i vilâyet- Rûm-ili defteri (937/1530), II, Vilâyetin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları, (Dizin ve Tıpkıbasım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 69, Defter-i Hâkânî Dizisi: IX, Ankara 2004, 444-446.

<sup>13</sup> После османског освајања Ђуле 1566. године и успостављања истоименог санџака, Порта је донела одлуку о пописивању целог Темишварског ејалета. У то време су поред Крушевачког и Вучитрнског санџака, који су припадали ејалету Темишвар, пописани и неки од санџака у Румелијском ејалету, попут Призренског, Дукађинског и Скадарског. Сви ови пописи, укључујући и попис Крушевачког санџака, обављени су у периоду од 1568. до 1571. (Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 11-12).

<sup>14</sup> У насељима где је становништво било мешовито, број становника је изражен тако што први број представља број хришћана, а други, који следи после плуса, број муслимана.

| НАСЕЉЕ        | Порески обвезници |                     |            |                       | Приходи        |                |                |                |
|---------------|-------------------|---------------------|------------|-----------------------|----------------|----------------|----------------|----------------|
|               | 1516.             | 1530. <sup>15</sup> | 1536.      | о 1570. <sup>16</sup> | 1516.          | 1530.          | 1536.          | око 1570.      |
| Јабучовац     | 55                | 41                  | 41         | 10                    | 6.700          | 5.245          | 3.999          | 2.999          |
| Катун         | 47+3              | 26+1                | 7+1        | 24                    | 4.195          | 3.203          | 621            | 3.649          |
| Краљево поље  | 59                | 50                  | 16         | 36                    | 8.728          | 3.845          | 3.500          | 4.611          |
| Кривир        | 35                | 27                  | 16         | 14                    | 4.515          | 2.997          | 2.000          | 2.900          |
| Лебинце       | -                 | 29                  | -          |                       | -              | 2.679          | -              | -              |
| Липовац       | 108               | 75                  | 23         | 13                    | 9.874          | 7.445          | 4.977          | 2.000          |
| Мачковац      | -                 | -                   | 11         | 5                     | -              | -              | 2.330          | 1.000          |
| Микловица     | -                 | -                   | 6          | -                     | -              | -              | 1.500          | -              |
| Мокреш        | 56                | 33                  | 14         | 12                    | 6.426          | 4.262          | 2.500          | 3.203          |
| Мозгово       | -                 | 54                  | 25         | 33                    | -              | 5.573          | 4.200          | 2.500          |
| Обла глава    | -                 | -                   | 25         | 37                    | -              | -              | 4.306          | 2.500          |
| Падалиште     | 22                | 19                  | 9          | 7                     | 2.100          | 2.082          | 1.576          | 1.916          |
| Предујевица   | 78                | 19                  | 7          | 6                     | 8.037          | 2.572          | 800            | 1.151          |
| Пинанце (?)   | 40                | 19                  | 8+3        | 6+4                   | 5.112          | 904            | 1.000          | 2.500          |
| Прасковац     | 54                | 29                  | 8          | 8                     | 4.514          | 3.360          | 1.250          | 3.000          |
| Послон        | 48                | 41                  | 24         | 18                    | 6.311          | 3.046          | 3.072          | 2.247          |
| Придворице    | 45                | 45                  | 23         | 20                    | 4.303          | 2.859          | 1.997          | 3.000          |
| Прека         | 60                | 51                  | 13         | 11                    | 5.429          | 2.161          | 3.000          | 2.500          |
| Пруговац      | 106+1             | -                   | 35         | 48                    | 9.512          | -              | 6.500          | 6.500          |
| Рагловча      | 43                | 34                  | 16         | 10                    | 3.242          | 2.955          | 2.500          | 2.500          |
| Рујиште       | 118               | 43                  | 33         | 8                     | 5.919          | 4.543          | 3.325          | 2.788          |
| Рутевац       | 60                | 36                  | 12         | 11                    | 5.428          | 4.918          | 2.500          | 2.207          |
| Смољановац    | 62                | 22                  | 5          | -                     | 6.116          | 1.565          | 2.000          | -              |
| Станка        | -                 | 82                  | 54         | 78                    | -              | 10.957         | 5.987          | 8.140          |
| Суботинац     | 68                | 49                  | 21         | 22                    | 5.392          | 3.302          | 3.500          | 2.456          |
| Шуматовац     | 67                | 60                  | 24         | 18                    | 7.346          | 4.894          | 3.812          | 3.583          |
| Тркан         | 55                | 55                  | 49         | 18                    | 1.649          | 2.312          | 2.400          | 2.400          |
| Вукашиновац   | 47+2              | 38                  | 11         | 8                     | 8.860          | 4.372          | 3.537          | 3.527          |
| <b>УКУПНО</b> | <b>2.486</b>      | <b>1.732</b>        | <b>965</b> | <b>829</b>            | <b>263.854</b> | <b>164.313</b> | <b>137.192</b> | <b>137.036</b> |

<sup>15</sup> 167 numaralı muhâsebe-i vilâyet- Rûm-ili defteri (937/1530), II, Vilâyetin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları, (Dizin ve Tıpkıbasım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 69, Defter-i Hâkânî Dizisi: IX, Ankara 2004, 444-446.

<sup>16</sup> После османског освајања Ђуле 1566. године и успостављања истоименог санџака, Порта је донела одлуку о пописивању целог Темишварског ејалета. У то време су поред Крушевачког и Вучитрнског санџака, који су припадали ејалету

Већинско становништво у нахији Бован били су хришћани. Муслимана је било мало и били су насељени само у Бовану, Алексинцу и још неколико села.<sup>17</sup> Ово тумачимо тиме што у овој области није било активних утврђења, ни већих насеља која би привлачила муслиманско становништво, а која би истовремено могла да утичу на исламизацију локалног становништва. Чак и у периоду владавине Сулејмана Величанственог (1520-1566), који је познат као време масовне исламизације, забележени су малобројни случајеви преврстава.

Може се закључити да исламизација скоро да није ни продрла у села нахије Бован. Изгледа као да је овде била присутна супротна појава, изражена кроз снажење хришћанског религиозног живота. То потврђује постојање 11 активних манастира, који се на овом малом простору могу пратити током целог 16. века.

Од османског освајања до 1516. године број хришћанског становништва у нахији Бован био је у порасту.<sup>18</sup> Међутим, крајем прве и почетком друге деценије 16. века долази до супротног процеса који ће бити знатно јачи и динамичнији. Највеће демографске промене десиле су се између пописа становништва 1516. и 1536. године, када је број хришћанских становника смањен са 2.443 на 927, што представља депопулацију од чак 62%. У Бовану је број смањен са 217 на 108, а у Алексинцу су демографске промене биле још израженије, јер је у том месту остало само 37 од раније уписаних 107 пореских обвезника. И у селима Бованске нахије је овај процес био врло изражен (види табелу 1), а највише у Рујишту, Липовцу, Предујевици, где је број становника смањен око десет пута.

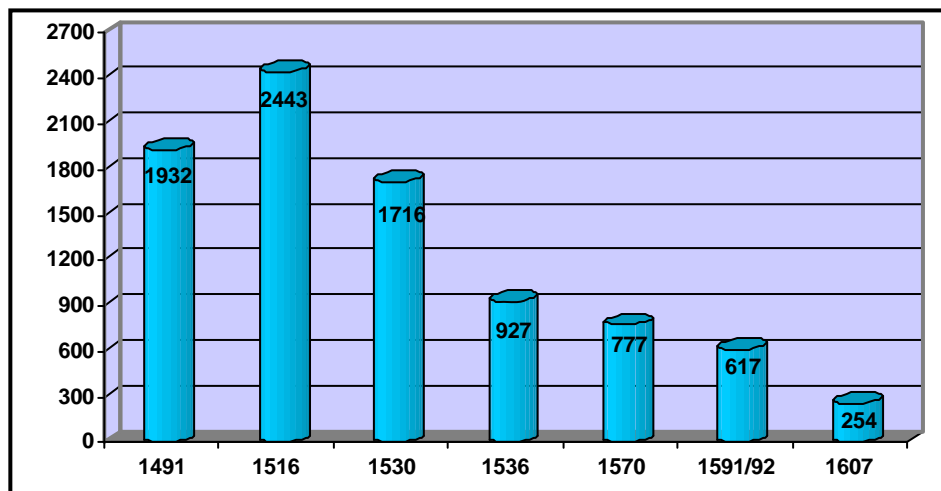
---

Темишвар, пописани и неки од санцака у Румелијском ејалету, попут Призренског, Дукађинског и Скадарског. Сви ови пописи, укључујући и попис Крушевачког санцака, обављени су у периоду од 1568. до 1571. (Т. Катић, *Опширни попис Призренског санцака из 1571. године*, Београд 2010, 11-12).

<sup>17</sup> 1516. је било 43 муслимана, од тога 10 преобраћеника, 1536. 38, 15 преобраћеника, а око 1570. 52 муслимана, 13 преобраћеника. (ТД 55, s. 17, 48-52, ТД 179, s. 291, 297, 305, 316, ТД 567, s. 153, 158, 160).

<sup>18</sup> У попису из 1444-46. уписано је само пет села из нахије Бован, од којих је једно пусто.

**ГРАФИКОН: 1.**<sup>19</sup> Укупан број хришћанских пореских обвезника од краја 15. до почетка 17.века<sup>20</sup>



Подаци с графикана 1 показују да је број становника у нахији Бован у односу на попис из 1516. до 1530. опао за 29,7%, док је у наредних шест година тај процес био посебно интензиван и износио је од 32,3% што је укупан губитак за две деценије од чак 62%. Губитак становништва био је толико масован да се може рећи да је попримио одлике праве сеобе.

<sup>19</sup> У графикону су коришћени подаци из пописа становника из 1516, 1530, 1536. и из периода око 1570, као и пописа цизје из 1491, 1591/92 и 1607. године. Неки слојеви становништва били су ослобођени цизје због вршења одређених служби: акинције, војнуци, мартоласи, кнезови и примићури, рудари, дербенције и други. Плаћања цизје била су ослобођена и свештена лица, сиромашни, слабоумни, стари и жене. (Н. Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Оријентални институт, Сарајево 1966, 1-2, 13-38). Због тога би требало имати у виду да је у попису цизје из 1491. уписано око 10-15% становника мање, док је крајем 16. и почетком 17. века њихов удео износио око 5%.

<sup>20</sup> Н. Тодоров, „За демографското състояние на Балканския полуостров през XV-XVI в”, *Годишник на Софийския Университет*, Том LIII, 2, (1959), София 1960, 206; TD 55, s. 17, 48-52; *167 numaralı muhâsebe-i vilâyet- Rûm-ili defteri (937/1530), II, Vülçitrin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları*, 444-446; TD 179, s. 291-318; TD 567, s. 151-167. ВВА, *Maliyeden müdevver defteri*, [MAD] 14913, s. 27-41; MAD 1232, s. 24-31.



На почетак депoпулације у нахији БoВан и оближњим нахијама у Крушевачком и oколним санџацима пресудно су утицала османска освајања Београда 1521. и поготово великих територија у Јужној Угарској, након Мохачке битке 1526. године. Крушевачки санџак нашао се у залеђу, па је део становништва, попут влаха, изгубио раније повластице. С друге стране, у запустелим новоосвојеним областима порески систем био је знатно блажи, што је привукло бројне колонисте из целог Крушевачког санџака.<sup>21</sup> Тако је, на пример, у нахији Козник, од 1516. до 1536. године број пореских обвезника опао са 3.230 на 1.520, што је губитак становништва од 53%.<sup>22</sup> За остале нахије располажемо само с приближним подацима, који такође веома убедљиво приказују размере демографских промена у Крушевачком санџаку. У поменутих двадесет година број пописаних највише је смањен у нахији Крушевац у којој је од око 8.000 становника остало свега 2.000. У нахији Петруш њихов број је са око 3.000 смањен на 1.300, у Прокупљу са око 13.000 на 6.000, а у Дубочици са око 14.000, на 7.000.<sup>23</sup>

У прекодунавске крајеве су одлазили и колонисти из околних санџака. Подаци о Зворнику, седишту Зворничког санџака, сведоче да је у периоду од 1519. до 1533. године, његов број становника преполовљен.<sup>24</sup> У поменутом санџаку су и области Крупањ и Рађевина доживеле веома упадљив губитак становништва. Може се рећи да се њихово становништво у периоду између пописа 1528. и 1548. године преполовило.<sup>25</sup> И у Јадру, који је такође припадао Зворничком санџаку, уочљиве су промене у вези са потхарачењем влаха. За само пет година, од 1528-1533, број домаћинства је са 1.575 спао на 1.205 домаћинства.<sup>26</sup>

<sup>21</sup> М. Васић, „Становништво крушевачког санџака”, у: *Крушевац кроз векове*, Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу, Крушевац 1972, 53-54.

<sup>22</sup> TD 55, s. 16, 36-47, 139-141. TD 179, s. 59-64, 239-289.

<sup>23</sup> М. Васић, „Становништво крушевачког санџака”, 52.

<sup>24</sup> А. Handžić, *Dva prva popisa zborničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, ANU-BiH i SANU, Građa knj. XXVI, Društvene nauke knj. 22, Sarajevo 1986, 23-24, 80.

<sup>25</sup> Д. Бојанић, „Крупањ и Рађевина у XVI и XVII веку”, *Рађевина у прошлости I*, Београд 1986, 147.

<sup>26</sup> Д. Бојанић, „Јадар у XVI и XVII веку”, *Јадар у прошлости*, Лозница 1985, 85.

Иста ситуација је и у Босанском санџаку. Ова област је расељена у периоду између пописа 1516. и 1528/30. Сликвит пример ове појаве је град Високо у коме је дошло до знатног опадања броја становника, које се исељава у новоосвојене крајеве Угарске.<sup>27</sup>

Због покушаја османске власти да влахе-насељенике претвори у зависне сељаке-рају, у 16. веку је дошло до смањења становништва и у појединим областима Видинског санџака. То је било посебно изражено у Црној Реци, на царском хасу где је 1530. године пописано 3.351, а 1586. само 1.600 домаћинстава.<sup>28</sup>

Област планине Рогозна која је у ово време припадала Призренском санџаку је још један пример пада популације у Румелији. Између 1530. и 1550. године број становника у насељима која су припадала руднику Жежна, смањено се чак за 41 %. И у наредне две деценије тај процес је настављен, али не тако интензивно као у претходном периоду, па је укупан губитак становништва до 1570. године износио 62%.<sup>29</sup>

Депопулација је у мањем обиму захватила и удаљеније крајеве, као што су делови Ћустендилског санџака, на пример кадилук Врање у коме је дошло до опадања броја становника у периоду између 1519. и 1528. године. Међутим, ово је био привремени и мали пад, који је убрзо замењен нормалним развитком, који је од средине века па до седамдесетих година текао убрзано.<sup>30</sup>

Други разлог депопулације била је куга, која је у другој и трећој деценији 16. века неколико пута захватила читаво Балканско полуострво и у неким његовим деловима десетковала становништво. На пример област Рудника претрпела је велике демографске промене, које су превасходно биле последица ове епидемије. У периоду од 1516. до 1521/23. становништво је смањено за 18%.<sup>31</sup> До 1530. годи-

---

<sup>27</sup> Н. Ћар-Дрнда, „Демографско кретање, социјални и конфесионални састав становништва у Вишокој нахији”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 41 (1991), 195-252.

<sup>28</sup> Д. Бојанић, „Зајечар и Црна Река од XV до XVIII века”, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 42, Београд 1978, 53.

<sup>29</sup> С. Катић-Т. Катић, „Рудник Жежна и рударство Рогозне и Подбуковика у 16. веку”, *Историјски часопис*, 59. У припреми за штампу.

<sup>30</sup> А. Стојановски, *Vranjski kadiluk*, Вранје 1985, 35-44, 46-47.

<sup>31</sup> С. Катић, „Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку”, *Историјски часопис*, LV, Београд 2007, 142.

не из рудника се одселило или умрло више од половине становништва. Куга престаје у априлу-мају 1534, али становништво наставља да се смањује све до седамдесетих година века.<sup>32</sup> Епидемија која је престала средином 30-тих, посебно брзо и лако се ширила у области Бована због честих пролазака путника и војске.<sup>33</sup>

Демографске промене биле су посебно бурне у рударским областима, а на њих је, поред производње, умногоме утицала и учесталост разбојничких напада. У рудницима Крушевачког санцака, Плани и Заплани, на пад броја становника утицала су оба фактора. Услед знатно смањене производње у Плани је од 1516. до 1536, број уписаних сведен са 232 на свега 34, а у Заплани са 240 на 97.<sup>34</sup> У наредном периоду број становника је нешто повећан. Међутим, крајем педесетих година 16. века дошло је до чешћих разбојничких напада. Како је и поред наредби Порте безбедност рудника и даље била угрожена, крајем шездесетих и почетком седамдесетих 16. века основани су мартолошки одреди, који су штитили копаоничке руднике.<sup>35</sup>

Следећи талас исељавања наступио је након османског освајања Баната и стварања Темишварског ејалета 1552. године. После освајања Ђуле 1566. и успостављања истоименог санцака, насељавање српског становништва добило је размере сеобе.<sup>36</sup> Раја настањена јужно од Дунава, почела је да се сели у Банат, како би била уписана у новом дефтеру. Исељавање је било мотивисано повољнијим економским положајем сељаштва у прекодунавским крајевима. Наиме, у санцацима Смедерево, Крушевац, Зворник и Видин цизја и спенца биле су везане за главу, а у вилајету Темишвар за кућу, без обзира на број сродника који живи у њој.<sup>37</sup>

<sup>32</sup> Исто, 143-145.

<sup>33</sup> В. Нграбак, „Куга у балканским земљама под Турцима од 1450. до 1600. године”, *Историски гласник* 1-2, Београд 1957, 27.

<sup>34</sup> Д. Амедоски, „Плана и Заплана у османском попису из 1536. године”, *Крушевачки зборник* 13, Крушевац 2009, 79-80.

<sup>35</sup> С. Катић, „Стварање мартолошких одреда у копаоничким рудницима Плана, Заплана и Беласица”, *Крушевачки зборник* 13, Крушевац 2009, 73-77.

<sup>36</sup> С. Катић, „Кнежевачко Потисје под турском влашћу”, *Историја Новог Кнежевца и околине*, Нови Кнежевац 2003, 150.

<sup>37</sup> Исто.

Порта је одређеним мерама настојала да спречи ова иселјавања, те је у неколико наврата наложила темишварском беглербегу да убрза уселјавање становништва из Ердеља и непријатељских крајева, а да рају из Смедеревског, Крушевачког и других санџака враћа у стара села.<sup>38</sup> Крајем 1567. порезници су почели да скупљају приходе и уочили да недостаје много раје у поменутим санџацима јужно од Дунава. Централна власт је стога предузела строге мере. На обалама је поставила неку врсту кордона, односно страже које су контролисале сваку скелу и сваки чамац, јер се раја сакривала испод шатора и на сваки начин покушавала илегално да пређе Дунав.<sup>39</sup>

Још један од предузетих корака био је то да су пописивачи били обавезни да уписују нове досељенике према њиховом статусу који су имали „у унутрашњости“.<sup>40</sup> Оне који су били скоро досељени требало је уз пратњу вратити.<sup>41</sup>

Ипак, уложени труд власти није уродио плодом, јер су се тимарници у Банату тешко одрицали раје која се населила на њиховим поседима. С друге стране, закупци пореза у крајевима јужно од Дунава трудили су се да на било који начин сакупе пун износ дажбина од преосталог становништва и таквим понашањем утицали на њихово бежање и нова иселјавања. Овај талас миграција окончан је 1568, када је завршен попис Темишварског ејалета и других санџака у Румелији, мада их је било у мањем обиму и у наредном периоду.<sup>42</sup>

Управо у овом периоду (око 1568) када су миграције завршене, област нахије Бован била је захваћена новим таласом куге. Наиме, куга је задесила село Бобовиште, многи су помрли, а за преживеле се наводи да су се разбежали. Куга се вероватно брзо проширила и на околна села, па је из села Ћићина 16 породица отишло у непознатом правцу, а у селу су остала само три домаћинства.<sup>43</sup> Нажалост

---

<sup>38</sup> Исто.

<sup>39</sup> Исто.

<sup>40</sup> 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-İndeks) I, 255-256. Редни број заповести је 519 (10.12.1567).

<sup>41</sup> С. Катић. „Кнежевачко Потисје под турском влашћу“, 150.

<sup>42</sup> Исто, 151.

<sup>43</sup> 3 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon), Ankara 1993, 81; 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-İndeks) III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 37,

Крушевачки санџак није пописиван педесетих или шездесетих година 16. века, па се на прави начин не могу сагледати размере наведених демографских промена.

Једна од мера државе за опоравак бованске нахије била је додељивање дербенџијског статуса појединим селима, како би им био олакшан положај. На бованској деоници Цариградског друма стари дербенд је био Бујмир,<sup>44</sup> а на алтернативном правцу преко Бована село Тркан.<sup>45</sup> У периоду пре пописа седамдесетих, статус дербенда додељен је и селу Дражевац.<sup>46</sup> Нови дербенди су и села Бобовиште и Ћићина, која су раније имала обавезу да хране улачке коње, а која су од куге скоро сасвим запустела. Како би се ова села обновила, издата је заповест да се избегло становништво врати, а на предлог кадије Бање, дат им је дербенџијски статус, који им је пружао безбедност и пореске олакшице.<sup>47</sup>

Изградња каравансараја у Алексинцу<sup>48</sup> и у селу Смољановац, по налогу темишварског беглербегу Хасан-паше,<sup>49</sup> такође спада у мере оживљавања ове области. Држава је тако настојала да обезбеди путницима место где би одседали, како не би малтретирали локално становништво. У Алексинцу је повећан и капацитет мензила у коме су путници мењали коње, а изграђени су и други пратећи објекти неопходни за прихватање великог броја путника.

---

Divân-ı Hümâyûn Siccilleri Dizisi: V, Ankara, 1999, 106. Редни број заповести је 2186 (30. септембар 1568); TD 567, s. 158, 163.

<sup>44</sup> Овај статус му је додељен 1516. године (TD 55, s. 50).

<sup>45</sup> Село Тркан је дербенд од 1530. године (TD 167, s. 444).

<sup>46</sup> TD 567, s. 156.

<sup>47</sup> 3 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon), 81; 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-Indeks) III, 106. Редни број заповести је 2186 (30. септембар 1568); TD 567, s. 158, 163.

<sup>48</sup> 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-Indeks) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 37, Divân-ı Hümâyûn Siccilleri Dizisi: V, Ankara, 1998, 63. Редни број заповести је 122 (1. септембар 1567); О. Зиројевић, Цариградски друм од Београда до Софије 1459-1683, 165.

<sup>49</sup> Р. Matković, „Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka. Putopisi Hen. Porša od g. 1579, A.Wolfa i Lev. Ryma od 1583. i Mel. Besolta od g. 1584”, RAD JAZU CXXIX, Zagreb 1896, 29; Исти, „Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka, Putopis Stjepana Gerlacha o drugom putovanju carskoga poslanika D.Unganda u Carigrad g.1573-78”, RAD JAZU CXVI, 1893, 51. TD 567, s. 166.

Следећи период депопулације уследио је крајем 16. и почетком 17. века током кога је нахија Бован скоро сасвим запустела. То се на најбољи начин види по броју обвезника харача којих је 1591/1592. било 617, а 1607. године свега 254, што представља губитак од 59%. Ако се узме у обзир да је 1607. године, од укупног броја уписаних њих 88 досељено из других области, онда се добија још драстичнији податак о депопулацији од чак 73%. Тако је у некада добро насељеној нахији Бован у којој је 1516. било 2.443 хришћана, обвезника пореза, остало свега 166 староседелаца.

Услед демографских кретања на овом простору, дошло је и до промене етничке структуре нахије Бован, која је евидентирана већ у попису 1591/92. године. Ово закључујемо из пописаних имена која не припадају српском ономастикону и којих у претходним пописима готово да нема. То су имена: Андон, Апостол, Наста, Риза, Јани итд. Почине и досељавање из македонских и бугарских крајева. О томе нпр. сведочи име Влчо које је још у 16. веку било архаизам на просторима где је живело српско становништво. Попис из 1607. показује да је овај процес настављен. Међу досељеницима налазе се и они из албанских крајева Нана, Ђон, Нина, Вата којих у ранијим пописима нема. Јављају се и нека грчка имена као што су Харило, Јарина и сл. Уз поједина лица уместо патронима наведени су називи места одакле потичу Кроја, Дебар, Кумане, Куманово, Бугар, што се може односити на етничку припадност или на територију.<sup>50</sup>

На основу свега наведеног може се закључити да је процес депопулације у нахији Бован био изузетно изражен. Разлози су велике сеобе које су имале неколико етапа; прва након освајања Београда 1521. и битке код Мохача 1526. и друга после освајања Баната 1552. и Ђуле 1566. Исељавање је било мотивисано повољнијим економским положајем сељаштва у прекодунавским крајевима, односно пореским системом који је био знатно повољнији. Потом као разлог следе велике епидемије куге, коју је турска војска донела у ове крајеве приликом похода на Београд 1521. Она је мањим или већим интензитетом харала све до средине тридесетих година. Нови талас куге опустошио је ову област око 1568. Међутим, најизраженија депопу-

---

<sup>50</sup> Д. Амедоски, „Попис цизје вилајета Бован из 1607. године”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* XXX, Београд 2009, 41-54.

лација уследила је крајем 16. века. У том периоду је на северу Угарске вођен исцрпљујући Дуги рат (1593-1606) који су обележиле бројне војне побуне и устанци становништва. У овом периоду нахија Бован је скоро сасвим запустела.

Од 1516. до 1607. године број становника нахије Бован смањен је чак десет пута. Приметна је и промена етничке структуре, тако да почетком 17. века у овој области остаје мали број Срба староседелаца, с којима живи око 1/3 досељених припадника народа са југа и истока Балканског полуострва.

**Dragana Amedoski**

**DEMOGRAPHIC CHANGES IN BOVAN NAHIYE  
AS AN EXAMPLE OF DEPOPULATION OF RUMELIA  
IN THE 16th CENTURY**

**S u m m a r y**

The Bovan nahiye was situated in the center of Aleksinac basin, on the right side of South Morava River, with the exception of two villages placed on the left side of the river. During the time of Ottoman conquest it was average populated area and after that, to be more precise from 1491. to 1516, the tendency of population growth is visible. Since 1516. the population started to decrease and this was constantly lasting process during the whole century. Until 1607 this number decreased ten times.

Our historiography is insufficiently familiar with proportion of depopulation that has happened in this area. Ottoman conquests of Belgrade in 1521 and large territories in Southern Hungary, after Battle of Mohács in 1526 were the main reasons for beginning of depopulation in Bovan and surrounding nahiyes. Krucevac's region found itself in a situation where the part of the population, such as Vlachs, lost their previous privileges. On the other hand, the tax system in vast newly conquered regions has been significantly milder, which attracted numerous colonists from Krucevac and its region. Another reason for this could be the plague, which ravaged this area during the mentioned period of time.

The next big wave of emigration occurred after the Ottoman conquest of Banat and founding Timisoara Eyalet in 1552. After the conquest of Djula in 1566. and founding of the same name region, inhabiting of Serbian population has obtained proportions of migration. People inhabited southern from Danube, began migrating to Banat in order to be enlisted in a new defter. Migrations were motivated by better economic conditions of peasantry in the areas across Danube. During the period when this migrations subside, by the end of 1560s, the new wave of plague arrives.



By the end of 16<sup>th</sup> and the beginning of 17<sup>th</sup> century, the whole area was depopulated. This can be best seen in the number of taxpayers in Bovan nahiye, which was 617 in 1591/1592 and only 254 in 1607. Considering that in 1607, from all registered people there were 88 who migrated from other areas, it is visible that there were only 166 Christian natives.

The change of ethnical structure in Bovan nahiye was evidenced already in register from 1591/92 and continued on until 1607. During this period population from Macedonian, Bulgarian and Albanian areas migrates to this area.

**Key Words:** Bovan, population, migrations, 16<sup>th</sup> century, Krucevac's region, Ottoman conquest.

Чланак примљен: 31. 05. 2010.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 01. 11. 2010.